

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת נח, תשס"ו
מספר 625מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

נח ודיוקליון באפמיה

אחד המטבעות הקדומים המעניינים ביותר עבורנו הוא זה שמאפמיה שבפריגיה באסיה הקטנה, מזמנו של פיליפ הערבי (244 - 248 לסה"נ). בצדו האחד דמותו של האימפרטור, ובצד השני - התמונה המופיעה למטה (מס' 1), יחד עם הכתובת שמטבע זה הוא מאת Marcus Aurelius Alexander השני, הכוהן הגדול של אנשי אפמיה. כלומר, המטבע הונפק על ידי כוהן-מושל פגני ברשותו של האימפרטור. המפליא הוא שבתמונה שעל המטבע מופיעים נח ואשתו, כשפלג גופם העליון יוצא מתוך תיבה המצוירת כמעין קופסה פתוחה. הם פותחים את מכסה הקופסה בראשיהם, הווה אומר: הם בדרכם החוצה. על גוף ה"תיבה" כתוב באותיות יווניות "נח", בכתיב המופיע בתרגום השבעים. על קצה המכסה אנו רואים יונה, ולצדה, ב"סצינה שנייה", מופיעה שוב יונה, הפעם עם עלה זית בפיה. ה"תיבה" צפה על גלי המים. ליד הסצינה הזאת של היציאה מן התיבה ישנה סצינה נוספת, שבה נראים אדם וחוה מהלכים בחוץ, לכיוון שמאל, וידם הימנית מורמת כלפי מעלה. אמנם ניתן למצוא שילובים של שתי סצינות, האחת ליד השנייה, באיורים של ימי הביניים ואף בתמישיכים ובתוך מוזאיקות מהתקופה הרומית והביזנטית. אבל דומה כי אין אח ורע לתופעה זו במטבעות מן התקופה הקלסית.

חוקרים שונים כבר עמדו על כך שהיציאה מתוך קופסה כמתואר בציור, לעומת יציאת נח ואשתו עם יתר בני המשפחה מתוך "תיבת נח" הגדולה (ח:יח), מזכירה את האגדה היוונית על דיוקליון, בנו של פרומתיס, ואשתו פירהה. אגדה זו מספרת כי כאשר יָאוֹס ברוגזו הביא מבול על העולם, יעץ להם פרומתיס לבנות שידה (Iarnax) ולשהות בתוכה במשך תשעה ימים ולילות. אחרי המבול הם יצאו מן השידה ואכלו את העולם מחדש על ידי זריקת אבנים מעל לכתפיהם, אבנים שמהן צמחו בני-אדם. נראה אם כן שאגדה זו "הולבשה" על סיפורם של נח ואשתו, שאף הם היו בתוך תיבה-שידה כמו דיוקליון ואשתו, ויצאו לאחר המבול לאכלס את העולם מחדש. ואף כי המקור לאגדה משולבת זו הוא יווני, יש סימנים לכך שהמקור האיקונוגרפי יהודי הוא, ולא רק משום ששמו של נח נמצא שם, אלא אף מתוך ששתי הסצינות – היציאה מן התיבה וההליכה ביבשה – מסודרות מימין לשמאל, הכיוון שבו כותבים עברית (וסורית), ולא בכיוון של כתיבת היוונית, משמאל לימין.

מוטיב זה של יציאת נח מתוך קופסה מצוי אף באמנות הנוצרית הקדומה, כגון בקטקומבה פריטקילה שברומא, שהיא מן המאה השלישית ככל הנראה (תמונה מס' 2), ואולם שם הקופסה היא גלוסקמה-סרקופג שבתוכה שמים את גופת המת. היציאה ממנה מסמלת את תחיית המתים - reincarnation - והיונה היא הנשמה.

נחזור עתה למטבע הייחודי שלנו. העירו כבר החוקרים כי "קופסה" ביוונית היא "קיבוטוס", וכך גם מתורגמת בתרגום השבעים המילה "תיבה" שבפרשת נח. על-פי האגדה העיר אפמיה כונתה בשם קיבוטוס, משום ששם נחתה התיבה. אמנם ייתכן מאוד שאין זו הסיבה

האמיתית והמקורית, והשימוש בכינוי זה קשור לסוג המסחר שאנשי העיר עסקו בו. ואולם, די היה באסוציאציה זו בכדי לקשור את העיר באגדות נח ודיוקליון. ועדיין רב הנסתר ואף המתמיה בפרשה זו. כיצד נכנסו נח ואשתו לאותו אתר פגני ומטבעותיו, ומה היה ענינו של אותו כוהן נכרי במסורת היהודית. האם הייתה אוכלוסייה יהודית באזור, שממנה למדו אנשי המקום מסורות יהודיות וערבבו אותן במסורות יוניות משלהם? ושמא הייתה שם קהילה סינקרטיסטית יהודית-הלניסטית. שערי ההשערות לא ננעלו.¹

תמונה מס' 1

תמונה מס' 2

פרופ' דניאל שפרבר
נשיא המכון הגבוה לתורה

¹ ראה על כל זה בספרו של E. R. Goodenough, Jewish Symbols in The Greco-Roman Period, ניו-יורק 1953, ח"ב עמ' 119 – 120, ח"ג עמ' 700 – 701.